

СУЧАСНЕ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО: КОНТЕКСТИ

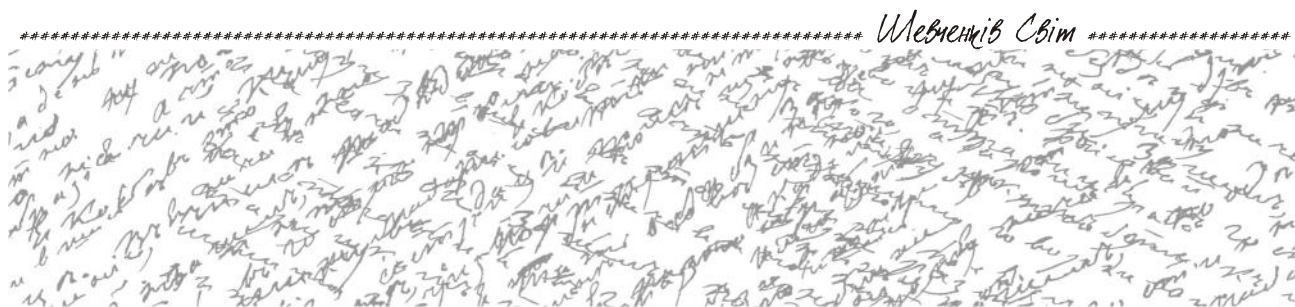
Володимир МОВЧАНЮК

**УДК. 94(477):130-31
Шевч. +510.642 Кост.**

ШЕВЧЕНКОВА ІДЕЯ УКРАЇНИ І МЕСІАНСЬКА ЛОГІКА «КНИГ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ» МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

Предметом нашого розгляду є головний твір Кирило-Мефодіївського братства «Книги буття українського народу» – відображення української духовної ситуації середини 1840-х, квінтесенція української думки, наснаженої візією національного відродження.

Оскільки в численних дослідженнях цього твору вказувалося на його зв'язок з працею А. Міцкевича «Книги народу і пілігримства польського» й наголошувалося на очевидності факту безпосереднього її впливу на М. Костомарова (щоправда цим не заперечувалося оригінальність його поглядів на ті чи інші події історії людської цивілізації, минушину України, перспективу її відродження й особливу роль у слов'янському світі), вважаємо, що цей вплив дуже перебільшено, що, може, навіть применшує його як витвір української інтелектуальної еліти. Схожість жанрової форми цих творів зумовлена спільною їх темою (предметом розгляду). Це давало Костомарову можливість непрямой дискусії з польським мислителем як щодо трактування певних історичних подій і постатей, так і щодо вузлової ідеї – месіанської ролі польського народу в християнському світі. Бо за християнськими чеснотами і моральними підставами в ролі миротворця й носія ідей братолюб'я, правди й волі, у межах слов'янського світу, Костомаров бачив український народ.

«Книги буття» – чи не найпізніший документ Кирило-Мефодіївського братства, напрацювання, завершене під кінець 1846. На його ідеології відбилися дискусії у вузькому колі братчиків (Гулак, Білозерський, Шевченко), їх листування (зокрема, листи Куліша до Костомарова), а найбільше – літературні твори Шевченка і Куліша. Головною передумовою його постановня була атмосфера духовного піднесення, що почалося з виходом «Кобзаря». «Книги буття» – це також відгук на ширення в Україні слов'янської ідеї, що набувала смислу національного відродження. Активну зацікавленість слов'янством виявляли тоді Срезневський, Бодянський, Куліш, Костомаров, Білозерський, Гулак та ін. Важоме українське (україноцентричне і доволі критичне) слово в цих дискусіях – Шевченкові «Єретик», «І мертвим, і живим».

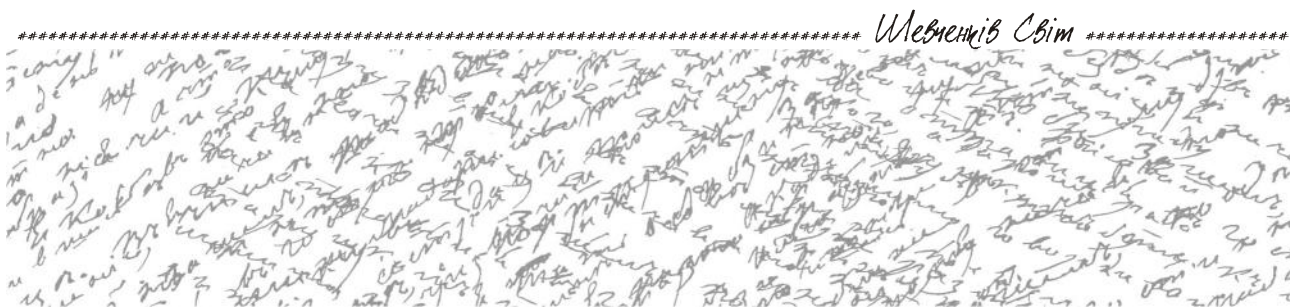
Важливим складником суспільно-історичних і політичних візій братчиків було розуміння Христового слова правди і волі як найдієвішого чинника прогресу людської цивілізації (Шевченко, Костомаров, Білозерський). Останні у християнстві бачили єдиний шлях вирішення суспільних проблем. У листовній дискусії з Костомаровим (лист від 27.06.1846) Куліш наполягав на пріоритеті національної ідеї над християнською. Та чи не найголовнішою мотивацією написати пропагандистський твір, у якому поєднати християнську і національну ідею, надати українській мові пророчого біблійного стилю, було спілкування з Шевченком, сміливе слово правди його поезії. Образ України, поневоленої, але не переможеної, бо вона боролась і вірила, що «встане / Правда на сім світі» («Чигрине, Чигрине»), можливо, й визначив логіку месіанської ідеї України у «Книгах буття українського народу» Костомарова.

Ключові слова: Кирило-Мефодіївське братство, «Книги буття українського народу», «Книги народу і паломництва польського», літературний вплив, непряма полеміка, українське літературне відродження, слов'янство, слов'янська ідея, християнство, національна ідея, духовна атмосфера, суспільно-психологічна передумова, твір української інтелектуальної еліти, логіка образу України.

Постановка проблеми. Вивчення духовних і суспільно-ідеологічних джерел Кирило-Мефодіївського братства (далі – КМБ, Братство) як культурно-політичного руху, і, зокрема, проблематики «Шевченко і Кириломефодіївці», перебувало в полі зору дослідників, починаючи від публікації П. Зайцевим «Книг буття українського народу» в журналі «Наше минуле» (1918, № 1). Про вплив поезії Шевченка на ідеологію Братства та її відображення у «Книгах буття» писали вже на поч. 1920-х. Зважаючи на велике число статей і монографій, присвячених цій темі, розглянемо чи назвемо лише найпомітніші. Започаткували дослідження зазначеної проблематики М. Возняк і М. Марковський. У монографії «Кирило-Методіївське братство» (Л., 1921) М. Возняк, спираючись на спогади П. Куліша в «Історичному оповіданні», писав про визначальний вплив Шевченка на формування ідеологічних засад Братства: «Можна з великою правдоподібністю говорити, що відносини до Московщини й Польщі уклалися в гуртку головно під впливом Шевченка» [1, 63]. Цей вплив дослідник підтверджував і спостереженнями над текстом «Книг буття», де бачив відображення Шевченкових ідей і образів з поем «Сон – У всякого своя доля», «Єретик», послання «І мертвим, і живим». Значно ширшу низку творів, вплив яких прочитується у праці Костомаро-

ва, подано у статті М. Марковського «Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство» (1924). Так, з Шевченковою поемою «Гайдамаки» автор пов'язує «ідеї всеслов'янського братерства», зокрема, «люб'язне відношення до поляків, як до своїх братів, не зважаючи на те, що поляки робили багато кривд українцям» [2, 52]. Обґрунтованими були і такі порівняльного характеру спостереження, – «кривди Україні од Москви», про які «Шевченко з великою силою співає уже в «Розритій могилі» [2, 53]; «ідеї про рівність» у «Книгах» і Шевченкові «Усі на сім світі – / І царята, і старчата – / Адамові діти» з поеми «Сон» [2, 53]; схарактеризовані у «Книгах» за цією ж поемою декабристи, царі Петро I й Катерина II, яка доконала Україну, «доконала козацтво і волю» [2, 54]; ідеалізований образ українського козацтва як носія ідеї рівності й свободи, оборонця християнської віри у «Книгах» і поемах «Іван Підкова», «Тарасова ніч» [2, 54–55]; образ головного католицького ченця у поемі «Єретик» і в «Книгах»; образ філософів, що кричать «Нема ні пекла, ані Раю, немає й Бога, тільки я!» в «І мертвим, і живим..», і філософи із «Книг», які кричать «що то кепство вірувати в сина божого, що немає ні пекла, ні раю, і щоб усі поклонялися егоїзмові або інтересові» [2, 56]. Як шевченківські М. Марковський трактує і головні ідеї «Книг», – християнську й «Ідею про самостійність України в великій федерації інших слов'янських народів...» [2, 55). Втім, пізніші дослідники не поділяля загальний висновок дослідника про те, «що трохи не всі ідеї, які знаходяться в «Книгах битія», зустрічаються і в творах Шевченка. Через те, що деякі з цих ідей висловлені Шевченком уже в ранніх його творах, і сливе тими самими словами, що і в «Книгах», ми і вважаємо їх за власні сталі думки самого Шевченка, а не Костомарова, автора «Книг». Костомаров просто записав думки Шевченкові і мало не дословно» [2, 56], Про вагомий революціонізуючий вплив Шевченка на Братство, частково повторюючи і розширюючи цю тезу новими спостереженнями, але без наполягання на його авторстві «Книг буття», писали й пізніші дослідники: Д. Багалій («Т. Г. Шевченко і кириломефодіївці». – Х., 1925); А. Бортніков «Шевченко і організація Кирило-Мефодіївського товариства» (Наук. записки Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Зб. філол. ф-ту № 1. К., 1939; І. Пільгук («Кирило-Мефодіївське братство» і літературний процес 40–60-х років» // Вітчизна. 1946. № 1); П. А. Зайончковський («Кирилло-Мефодиевское общество (1846–1847). – Москва, 1959); Г. Я. Сергієнко («Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство». – К., 1983); І. Дзюба («У всякого своя доля»: Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами». – К., 1989; «Тарас Шевченко. Життя і творчість». – К., 2008). Цю проблематику досліджували і відомі вчені української діаспори Л. Білецький і В. Міяковський та ін.. У праці Л. Білецького «Книги Битія українського народу як декларація прав української нації» (Наук. зб. УВУ в Празі. 1942. Т.3) йшлося і про вплив Шевченка на «Книги буття» Костомарова. В. Міяковський, автор низки праць, присвячених кириломефодіївцям, 1947 в німецькому Аугсбурзі опублікував текст «Книг битія українського народу» М. Костомарова з варіантами і післямовою, згодом надрукував статті «Шевченко і Костомаров» («Шевченко. Річник VII». – Нью-Йорк, 1958), «Шевченко в Братстві святого Кирила і Мефодія», англ. мовою в ювілейному збірнику «Taras Ševčenko. 1814–1861: A Symposium» (Гаага, 1962). У першій, зокрема, висловив заперечення думки М. Марковського про те, що Шевченко був «ідейним автором» «Книг буття»: «Значення Шевченка...

не може виходити поза той великий революційний вплив, який він мав на всіх членів Братства, в тому числі й на Костомарова» [3, 311], Про унікальний феномен Кирило-Мефодіївського Братства і особливе значення для братчиків поезії Шевченка писали і польські вчені, – Ю. Голомбек («Братство Кирила і Мефодія в Києві». – Warszawa, 1935), М. Якубець («Кирило-Мефодіївське Братство» // *Zycie Slowianskie*. 1947. – 12), С. Козак («Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство». – Варшава, 1990, польс.; Івано-Франківськ, 2004, укр.). Останній особливо наголошував на значенні для братчиків «бунтівної позиції» Шевченка, сміливого пропагатора визвольної концепції правди: «...творчість поета підсувала київським змовникам модель борця за волю, вона була для них найвищим втіленням правди, якій хотіли служити, зрештою, в якій знаходили символи, потрібні для надання повного ідеологічного і морального сенсу власній діяльності, а також утвореному Братству, його програмі і платформі дій» [4, 95]. До монографії С. Козака повертатимемося ще не раз. Із новіших, присвячених цій темі, привертає увагу полемічна стаття історика В. Яременка «Дурний свій розум проклинаю...». Укотре про участь Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві за історіософським виміром: долання стереотипів» (Сучасність. 2001. № 3), у якій автор ставить під сумнів уже усталену думку про те, що Шевченко поділяв засадничі ідеї, які містилися в документах КМБ. Втім, критичне, як можна допускати, поетове ставлення до ідеї слов'янської федерації, якою її бачив М. Костомаров на час їхнього знайомства, не можна переносити і на пізніше вироблену виразно україноцентричну, на нашу думку, ідеологію «Книг буття українського народу», на якій уже позначились і твори рукописної збірки «Три літа». Обмежений формат нашої статті не дає можливості детальніше коментувати спостереження і висновки, зроблені згаданими і не названими тут авторами, щодо питання про вплив Шевченка на КМБ загалом і на ідейний зміст «Книг буття».

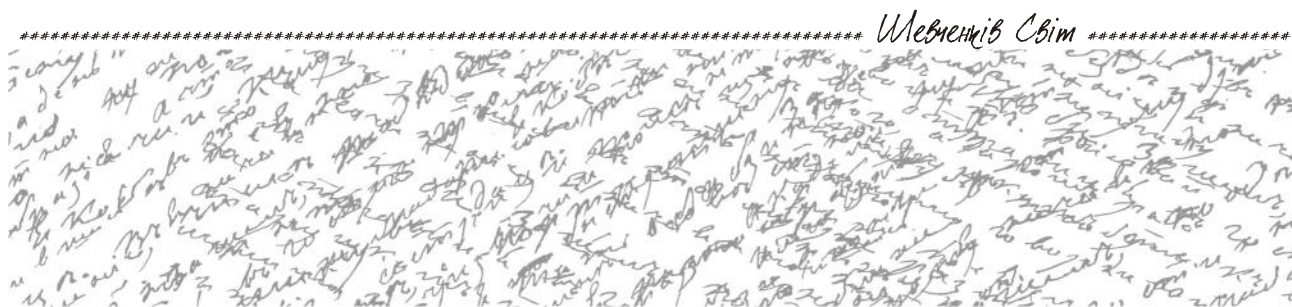
Мета статті. Проблему «Шевченко і Кирило-Мефодіївське Братство» маємо намір розглянути у значно ширшій площині, – в контексті вагомих духовних зрушень і суспільно-психологічних перемін, що виникли під впливом українського літературного відродження, а з іншого боку, в аспекті часто порушуваної проблеми зв'язку «Книг буття українського народу» Костомарова і «Книг народу і польського паломництва» А. Міцкевича.

Нова українська література, як відомо, розвивалася в рідній романтизму і характерної для нього активізації процесів національного самопізнання народів, серед них також слов'янських, що переважно, як і українці, були бездержавними. Патріотична у своїй суті ідея слов'янської федерації, обриси якої, хай і не досить ясно, окреслились у головних документах Братства, і, зокрема, у «Книгах буття», безперечно, також, і чи не насамперед, була відображенням усвідомленої потреби українського культурного і політичного самозбереження. Найвиразніші ознаки національного відродження тоді, у середині 1840-х років, виявляла саме література, представлена вже досить численною низкою оригінальних авторів, – І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Л. Боровиковський, Є. Гребінка, А. Могіла, В. Забіла, М. Петренко, П. Куліш, геніальний Шевченко. До цієї низки належав і М. Костомаров, письменник, історик, дослідник фольклору, майбутній автор «Книг буття українського народу». Цей видатний, самобутній

витвір української філософсько-політичної думки, що традиційно розглядається в контексті романтичної ідеї слов'янського відродження, органічно вписується в український літературний процес того часу. Власне, під цим кутом зору маємо його розглянути в нашій розвідці.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що «Книги буття українського народу» і «Книги народу і польського паломництва» А. Міцкевича дуже близькі за своїми жанрово-стильовими параметрами, історіософським змістом і пропагандистськими завданнями, перед дослідниками не раз виникало питання про зв'язок між цими творами, точніше, про вплив, виданої в Парижі ще 1832 р., праці польського поета на українського автора. Вказав на цей зв'язок ще П. Зайцев, у своїй супровідній статті до публікації «Книг буття», відзначивши, що «З зроблених порівнянь видно, що автор «Закона» був під великим впливом Мицкевича, що він взяв від його літературну форму і схему розвинення думок, пристосував її до своєї ідеології визвольного панславізму і цілком оригінально освітлив багато історичних моментів, в розумінні яких він з Мицкевичем розходиться, і що тільки окремі місця «Закона» суть або перефразою, або незначною переробкою «Книг народа польського». Все-ж, що торкається історії України цілком належить йому і прямо перечить розумінню де-яких історичних фактів у Мицкевича» [5, 27–28]. Про такого характеру запозичення писав і М. Возняк, акцентуючи не тільки на оригінальності «Книг буття», а й на певній ідеологічній противазі до Мицкевича: «Однак на запозиченій схемі дав нам зовсім оригінальний твір, де вивів свою ідеологію визвольного панславізму, визначаючи в цій визвольному змаганні окрему почесну месіаністичну ролю України. Під таким кутом дивиться автор і на всю історію України, про яку нема й згадки в Мицкевичевих «Книгах польського народу» [1, 108]. У порівняльному аспекті цей спектр збігів, відмінностей і навіть протиставлень розглядався на міжнародних наукових симпозиумах у праці Ю. Голомбека «Книги народу польського» А. Міцкевича і «Книги биття українського народу» М. Костомарова» (Sbornik prac 1 sjezdu slowianskych filologu v Praze 1929. – Praha, 1932) і в студії українського філософа і літературознавця Д. Чижевського «Мицкевич і українська література» (Adam Mickiewicz in World Literature. A Symposium. – Berkeley and Los Angeles. – 1956. – P. 409–436), до якої ще повернемося. Найґрунтовніше ж цією порівняльною проблематикою ще від 1970-х займається польський україніст С. Козак. Ще тоді в періодичному виданні «Slavia Orientalis» (1972, № 2) опубліковано його статтю «Книги биття українського народу» Миколи Костомарова і «Книги народу і паломництва польського» Адама Міцкевича. Найповнішим викладом його студій стала згадана монографія «Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське Братство». Цій проблемі в ній С. Козак присвятив окремий розділ «Дві версії царства справедливості: Костомаров та Міцкевич», де на самому початку вказав як на очевидний факт, що «Книги народу і польського паломництва» Міцкевича мали безпосередній вплив на «Книги буття українського народу» Костомарова», а також відзначив, що «Книги буття українського народу» не тільки наслідують «Книги народу і польського паломництва», але й написані ніби в опозиції до них» [4, 183]. Оригінальність змісту твору Костомарова і навіть певну опозиційність чи полемічність щодо окремих положень праці Міцкевича відзначав також І. Дзюба: «І хоч літературно-стильовим зразком для Костомарова були, як вважають,

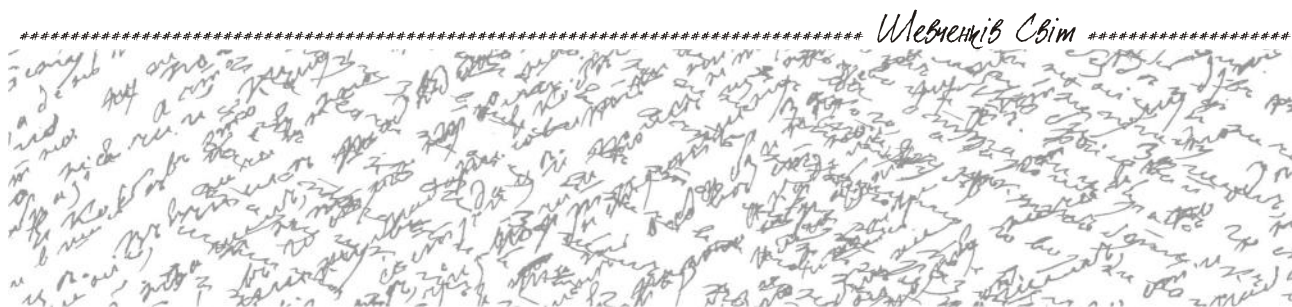
Міцкевичеві «Книги народу польського і польського пілігримства», змістом його «Книги битія...» – цілком оригінальні, відрізняючись, зокрема, своїм антикріпосницьким пафосом та, попри україноцентризм, солідарним почуттям до всіх слов'янських народів, у тому числі поляків та росіян. Можна сказати навіть, що в чомусь «Книги битія...» були об'єктивно полемічні до «Книг народу польського...» з їхнім пафосом польської винятковості й месіанізму (досить згадати притчу про пожежу...)» [6, 346]. Повертаючись до згаданої монографії С. Козака, вважаємо за потрібне звернути увагу на кілька його спостережень, важливих у контексті наших міркувань про українські духовні, суспільно-психологічні передумови праці Костомарова. В розділі «Історіософія і месіанство» дослідник зазначає, що мова Біблії, мова релігії і для Костомарова, і для Міцкевича, як романтиків, була мовою щоденного вжитку. З цього, зрозуміло, випливає, що йдеться не про запозичення, а про прилучення до традиції. Бо «Біблія, її поетика, символіка, штучні фігури і стилістика мали на романтиків величезний вплив. Тим більше – на творців патріотичних месіанських програм, які хотіли застосувати ознаки біблійної прози до патріотичної публіцистики, щоб надати їй піднесеного, а також стислого і зрозумілого, насиченого конкретикою і близького до дійсності характеру» [4, 159–160]. І, розвиваючи свою думку, вже стосовно українського месіаніста, писав: «Висловлюючись у формі та за зразком натхненних книг, Костомаров підпорядкував релігійній сфері народну і слов'янську проблематику, а вибір профетичної конвенції був для нього одночасно ідейним вибором» [4, 160]. Тут доречно пригадати, що про свідомий вибір стилю свого «небольшого сочинения о славянской федерации» Костомаров сказав у «Автобіографії»: «...старался усвоить по слогу библейский тон» [7, 138]. Дуже важливим у монографії С. Козака є висновок про те, що на відміну від Костомарова, який «високо підніс прикмети слов'янського духу, християнські моральні якості слов'ян...» [4, 210], Міцкевич «швидше сумнівався в проводирських здібностях та месійному посланництві слов'янських народів – за винятком поляків» [4, 209]. Це спостереження дослідника також підтверджує важливий елемент нашої аргументації, – свою ідеологічну конструкцію Костомаров будував на підвалинах, закладених Кирило-Мефодіївським Братством, три основні програмні засади якого – християнізація суспільно-політичних відносин, слов'янська федерація і відродження України як незалежної республіки у федеративному об'єднанні слов'янських народів. Про ці основні ідеї «Книг буття» – християнську, слов'янську та ідею України і їх побутування в українському культурному просторі 1840-х років, як визначальну передумову того національно-визвольного руху, йтиметься далі.

«Книги буття українського народу» як самобутній твір, що став відображенням настроїв і думок української інтелектуальної еліти, маємо розглядати не тільки в порівняльному плані, акцентуючи на моментах концепційних та ідеологічних розходжень з Міцкевичем, а виходячи з того, що йдеться про головний програмний документ Братства, яке мало свою передісторію, створювалося за певних суспільно-політичних умов (також треба брати до уваги і загальноросійський контекст) і в певній духовній, психологічній атмосфері, що й стала підґрунтям формування його ідейних засад і принципів, – української визвольної ідеології.

Про християнську основу світогляду братчиків, не запозичену з твору польського мислителя, а органічну, особливо характерну для М. Костома-

рова і В. Білозерського, свідчать не тільки написані ними твори (документи організації), а й листування і спогади. Так, у листі до Костомарова від 11 вересня 1846 П. Куліш, очевидно, відповідаючи на доводи про важливість оновлення суспільних відносин на засадах християнської моралі (тодішні листи М. Костомарова до Куліша, на жаль, не збереглися), писав: «Христианство же никак не должно охлаждать наше стремление к развитию своих племенных начал, ибо не без причины брошено в землю зерно и пустило уже глубоко корень. <...>. Не забудьте, что наш украинец (простой) только до тех пор и христианин, пока все его обычаи и верования при нем. Вы говорите о нас, людях высшего полета, а для массы такое превращение невозможно. Ей нужны деды, батьки, обычаи, чтобы быть твердыми в добродетелях» [8, 267]. Як видно з цього фрагменту листовної дискусії між Костомаровим і Кулішем, останній, очевидно, пропонував християнській ідеї Братства надати виразно національного змісту. У спогадах того ж П. Куліша знаходимо ще переконливішу характеристику світоглядних основ братчиків: «...київська молодіж, про котру мова, була глибоко просвічена Святим Письмом; ...се була молодіж високої чистоти духовної ... апостольство любові до ближнього доходило в ній до ентузіазму. <...> Носячи в серці рай любові і благоволення, гаряче ждали вони розлити сі божественні дари всюди, де ступнем ступали і з речами оберталися» [9, 359-360]. У вірші Костомарова «Діти слави, діти слави», присвяченому темі слов'янського відродження, є думки, що відповідали християнським основам Братства: «Стануть вкупі перед богом / Вольнії народи / Поклоняться розп'ятому, / Завіт його приймуть... <...> Тільки там, де дух господен / Тільки там і воля! / Де любов Хрестова й правда, / Там і щастя, доля». [8, 271]. В. Білозерський у «Поясненні до Статуту» писав: «Религия Христова дала миру новый нравственный дух, которым он не был проникнут до того времени. Спаситель открыл человечеству любовь, мир и свободу, равенство для всех и братство народов и новые цели, указанные народам для осуществления в них великих идей человеческого единства. Но приняли ли народы это благовестие?» [8, 390]. Таке риторичне запитання і невтішну відповідь на нього ще раніше, у поемі «Кавказ», гостро ставив Шевченко: «За кого ж Ти розп'явся, / Христе, Сине Божий? / За нас, добрих, чи за слово / Істини...чи може, / Щоб ми з Тебе насміялись? / Воно ж так і сталось» [10, 346]. Тому, коли Костомаров вибирав релігійну схему філософії історії, то це відповідало його світобаченню, а не було, як напорізі здається, запозичення Міцкевичевої історіософської схеми. Про християнські основи світогляду кириломефодіївців свого часу писали М. Возняк у згаданій монографії, Д. Чижевський у «Нарисах з історії філософії на Україні» (Прага, 1931), С. Козак у цитованій тут та інших працях, В. Мокрий у монографії «Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму. Шевченко, Костомаров, Шашкевич» (Краків, 1996, польс. мовою) та інші. Християнські основи Шевченкового світогляду демонструють твори, що в часі передували КМБ, – «Кавказ», «Єретик», «І мертвим, і живим», «Давидові псалми». В посланні поет висловив глибоке сподівання і віру, що християнські любов і «братолюбіє», стануть основою майбутнього відродження України. Про вплив на кириломефодіївців сформованої в цих творах шевченківської «Євангелії правди» йдеться в розділі «Правда вас вільними зробить» згаданої монографії С. Козака.

Хоч авторство «Книг буття» належить Костомарову, ідеологія і логіка цього твору формувалася поступово, тому в певному розумінні він є спільним інтелектуальним продуктом, – з одного боку, на його змісті могли позначитися безпосередні дискусії членів братства, а з іншого, – він зазнав потужного впливу поезії Шевченка. Про її магічну дію і першорядне суспільне значення Костомаров писав у «Спогаді про двох малярів»: «Тарас Григорович прочитав мені свої недруковані вірші. Мене охопив страх ... Я побачив, що муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було зазирнути туди!!! Поезія завжди йде вперед, завжди зважається на сміливу справу; за нею йдуть історія, наука і практичний труд» [11, 133]. Означена тут суспільна вагомість Шевченкової поезії, дію якої відчули ще читачі «Кобзаря» 1840, дає підстави при розгляді зазначених проблем вести мову про соціально-психологічну атмосферу, що була підґрунтям і для виникнення товариства, і, що важливо, для формування ідеологічної концепції «Книг буття». Цілком очевидно, що Братство не могло виникнути на порожньому місці, не було інспіроване зовнішніми чинниками. Воно стало відображенням культурно-політичної атмосфери в українському суспільстві, тих патріотичних настроїв, що формувалися під впливом літературного відродження, вінцем якого стала поетична творчість Шевченка. Українському культурному пожвавленню сприяли й інші явища, – серед них поширювана ще у списках серед українських інтелектуалів «Історія Русів», козацькі літописи, наукові зацікавлення фольклором (видання народних пісень М. Цертелева, 1819 і М. Максимовича, 1827; 1834), праці з історії України (Д. Бантиша-Каменського, 1822; М. Маркевича, 1842-43). Зрештою, складовою цієї української духовної атмосфери також стала слов'янська ідея, ідея відродження слов'янських народів.

Про зацікавлення слов'янством в Україні середини 1840-х років свідчать і твори Шевченка, ранні («Гайдамаки», «Никита Гайдай»), і твори періоду «Трьох літ» («Єретик», «І мертвим, і живим»). Особливо показовими є ці останні. У знаменитій присвяті «Шафарикові», що стала вступом до поеми «Єретик», було, якщо так можна сказати, до певної міри сформульовано українське бачення слов'янської ідеї ще за рік до створення Братства. Про становище слов'ян, розділених міжусобицями і поневоленних («Виростали у кайданах / Слав'янській діті»), Шевченко мовить з перспективи їх самоусвідомлення («І забули у неволі, / Що вони на світі!») [10, 287], майбутнього відродження і єднання. П. Шафарика ж за великі заслуги перед слов'янством, його наукові праці, присвячені історії і культурі слов'ян (Шевченкові, очевидно, було близьке те, що чеський і словацький вчений у них прихильно відгукнувся про українську літературу і мову, яку вважав рівноправною серед інших східнословянських мов), український поет з особливою шаную називає «любомудром», що «...засвітив ... / Світоч правди, волі...» [10, 288]. Глибокий сенс відродження слов'ян, є і в порівнянні цього «Чеха-слов'янина» із пророком Іезекіїлем:

*І слав'ян сім'ю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного,
Перелічив трупи,*

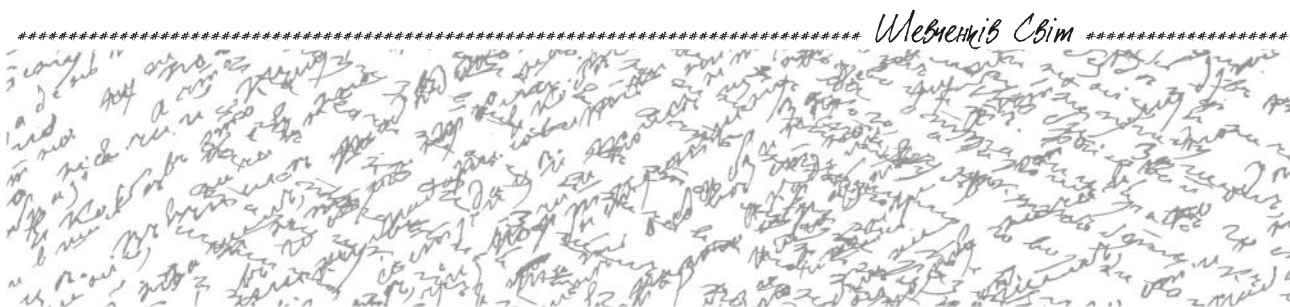

А не слав'ян. І став єси
 На великих купах,
 На розпутті всесвітньому
 Іезекіїлем,
 І – о диво! трупи встали
 І очі розкрили,
 І брат з братом обнялися
 І проговорили
 Слово тихої любові
 Навіки і віки!
 І потекли в одно море
 Слав'янської ріки! [10, 288]

В цитованому уривку явно відчутно полемічний закид російському панславізмові, що волів би всі слов'янські ріки звести в російське море. Таке ж україноцентричне бачення і розуміння слов'янської ідеї Шевченко сформулював у посланні «І мертвим, і живим». Ясно і категорично прозвучала в ньому критика і застереження щодо сліпого захоплення слов'янською ідеєю, яка в тодішньому українському становищі могла сприйматися в дусі російського імперського панславізму:

І Коллара читаєте
 З усієї сили,
 І Шафарика, і Ганка,
 І в слав'янофіли
 Так і претесь... І всі мови
 Слав'янського люду –
 Всі знаєте. А свої
 Дас[т]ьбі колись будем
 І по-своєму глагольте... [10, 350–351]

Отже, навіть ці Шевченкові твори можуть бути підтвердженням того, що слов'янська ідея, якою заявили про себе братчики, вже витала в українському інтелектуальному просторі. Про це свідченням є також активне спілкування з чеськими і словацькими панславістами українських вчених і письменників І. Срезневського, О. Бодяньського, П. Куліша. Критикована в Шевченковому посланні «мода» на слов'янську ідею також показує, що в Україні були передумови до утворення слов'янського таємного товариства. У своїх початкових задумах жодних орієнтацій на програму Міцкевича товариство не мало, йшлося про іншу форму національного відродження, утворення слов'янської федерації, де б кожний слов'янський народ був окремим державним утворенням. В «Автобіографії», в описі того часу, коли Костомаров прибув до Києва наприкінці 1845, про це сказано так: «...я проводил время с Гулаком и учился вместе с ним сербскому языку. К нам часто приходил наш общий приятель Василий Михайлович Белозерский <...> Потом стал ходить к нам Афанасий Маркевич ... Наши дружеские беседы обращались более всего к идее славянской взаимности. Надобно сказать, что то было время, когда сознание этой идеи было еще в младенче-

стве ... Чем тусклее она представлялась в головах чем менее было обдуманних образов для этой взаимности, тем более было в ней таинственности, привлекательности, тем с большею смелостью создавались предположения и планы... <...> Мимо нашей воли стал нам представляться федеративный строй, как самое счастливое течение общественной жизни славянских наций. <...> Мы не могли уяснить себе в подробности образа, в каком должно было явиться наше воображаемое федеративное государство; создать этот образ мы представляли будущей истории». [7, 131–132]. Власне, «слов'янській ідеології» як «Найбільш яскраво вираженій системі поглядів київських кириломефодіївців, що міститься насамперед у їхніх основних творах...» [4, 125], С. Козак присвятив окремий розділ згаданої монографії.

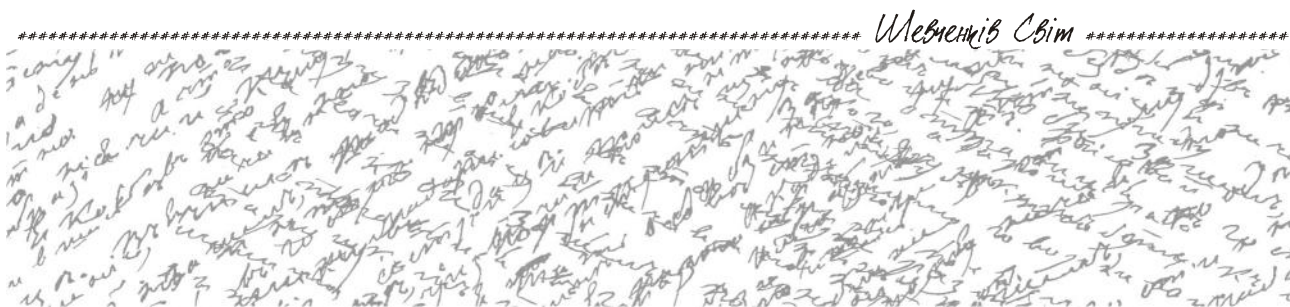
Знайомство Костомарова з Шевченком на початку весни 1846, очевидно, стало переломним моментом становлення товариства, бо активувало його інтелектуальний потенціал, спонукало до серйозних дискусій, пошуку національних пріоритетів. «Когда я сообщил Шевченко о существовании общества, – згадував Костомаров у «Автобіографії» записаній Н. Білозерською, – он тотчас же изъявил готовность пристать к нему; но отнесся к его идеям с большим задором и крайнею нетерпимостью, что послужило поводом ко многим спорам между мною и Шевченко» [12, 211].

Патріотичний пафос Шевченкової поезії, особливо наскрізні її тема, ідея і образ України (про що далі), певним чином позначилися й на головному документі Братства – «Книгах буття українського народу». Роботу над цим твором було завершено під кінець 1846 року, отже, вона тривала в період, коли Костомаров був під найсильнішим впливом Шевченкової поезії та періодично з ним спілкувався. Час написання одного з найзначніших творів української політично-історіософської думки першої пол. 19 століття (здається, ніхто цього не зауважував і не використовував у доказовій аргументації) згадано в «Автобіографії»: «Наступили рождественские святки. В Киев приехал старинный мой знакомый, бывший некогда студент харьковского университета Савич, помещик гадячского уезда. Он ехал в Париж. В первый день Рождества мы сошлись с ним у Гулака ... Кроме него, гостем Гулака был Шевченко. Разговоры коснулись славянской идеи; <...> Около этого же времени я написал небольшое сочинение о славянской федерации, старался усвоить по слогу библейский тон (Виділення наше – В. М.) <...> В конце января я расстался с Гулаком и с Шевченко» [7, 137–138]. В цьому ланцюжкові аргументів нам ідеться про окреслення духовної атмосфери, світоглядно-психологічну мотивацію, – того, нав'язного Шевченковою поезією, комплексу думок і уявлень про історичну долю України, почуття відповідальності за її майбутнє, – згусток поетового жагучого прагнення волі та глибокої віри, на основі чого в інтелектуальному середовищі братчиків почала формуватися українська, християнська за своєю логікою, ідея «воскресіння», духовного відродження народу, а за аналогією (чи на протигагу) з месіаністичними «Книгами» Міцкевича, ідея особливої християнської місії України щодо інших слов'янських народів. Акцентуючи значення Шевченкової поезії, як каталізатора цих суспільних інтелектуальних процесів, не обмежимося констатацією того, що вже сказали багато, хто торкався цієї теми, від Кулішевого в «Історичному оповіданні» свідчення, про те, що «молоді мрії», мрії київської інтелігенції, «знайшли в Шевченкові благо-

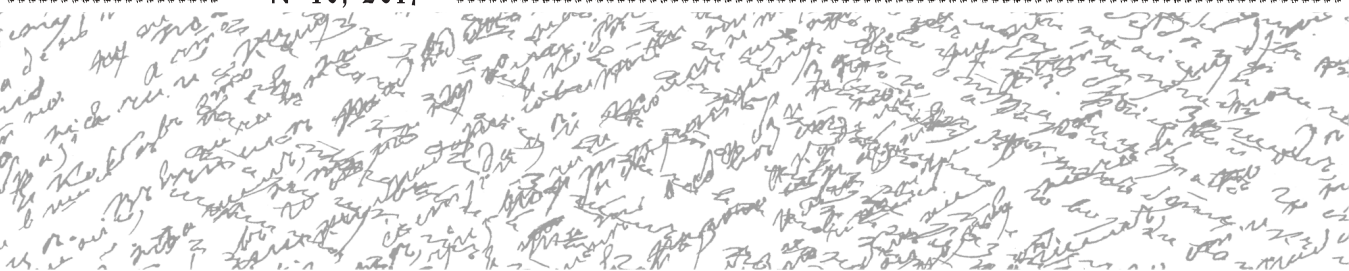
словенне оправданне, знайшли заруку своєї будучини». [9, 363]. Як ми вже наголошували, україноцентрична домінанта «Книг буття» формується на питоми українській ідейній основі КМБ. Не заперечуючи значення Міцкевичевих «Книг» як літературного зразка, маємо все ж акцентувати, що змістово щодо них твір Костомарова, як уже відзначали й інші дослідники, навіть полемічний, бо йшлося про прагнення автора піднести гідність українського народу за його морально-християнські чесноти, невпинну боротьбу за волю й особливі заслуги перед християнством. Зрозуміло, щоб будувати проекти майбутнього відродження народу, а «Книги буття українського народу» проголошували такі наміри, треба було мати для цього підстави, – бачити навколо себе виразні знаки національного пробудження. Воно на той час найпомітніше виявляло себе літературним рухом, пов'язаним, головним чином, з постаттю Шевченка. Патріотичне сприйняття його поезії творило нову світоглядно-психологічну атмосферу, яка дала відчутний поштовх для активізації української самосвідомості. Цю суспільно-психологічну перемену добре зауважив О. С. Афанасьєв-Чужбинський у «Споміні про Т. Г. Шевченка»: «Поява «Кобзаря» миттю розвіяла апатію і викликала любов до рідного слова, вигнаного з ужитку не лише в колах вищого стану, а й в розмові з селянами...» (11, 88–89). Показовим щодо цього є листування братчиків, особливо листи Куліша до М. Костомарова і О. Бодяньського. Так, у листі до Костомарова від 27 червня 1846 Куліш вказував на приклад Шевченка як такий, що вселяє оптимізм щодо долі української мови («...у вас перед глазами Шевченко, который выражает на этом языке и псалм Давида, и чувства, достойные уст самого высшего общества...» [8, 268]. Ще яскравіше те духовне піднесення відбилось в листі до Бодяньського від 23 травня 1846: «Я хочу издать украинский альманах... Шевченко прислал удивительные четыре стихотворения. Он делает чудеса с языком украинским. Надеюсь, что и Вы не откажетесь украсить мое издание Вашим именем. Нет ли у вас какого-нибудь небольшого стихотворения, или рассказа, или чего-нибудь ученого на украинском языке. Задача в том, чтобы украинский язык поднять на степень литературного. Шевченко переложил 136 и 149 псалмы с блистательным успехом (не одни только эти, но другие у него). Я написал «Черную раду» по-украински и помещу в альманахе несколько глав. <...> О Шевченке рассказывают чудеса. Он, говорят, написал поэму «Иоанн Гусс» и множество стихотворений, которые малороссияне знают уже наизусть» [13, 83–84]. Показовими щодо тієї нової психологічної атмосфери в середовищі української інтелектуальної еліти є і листи 1844 княжни Варвари Репніної (по матері була нащадком родини Розумовських) до Шевченка. В одному з них, від 2 лютого 1844 року, вона, захоплена поетичним генієм Шевченка, з характерною їй християнською екзальтацією настановляє поета виконати свою творчу місію, – його патріотичний і християнський обов'язок: «Выше душою, выше гением, выше сердцем. Вот цели, которые Вы должны достичь. Свобода, родина, самоотвержение, любовь воспеты Вами! Воспойте их вновь и выше! Пойте не утомимо, чувства вечно новы! < ... > С лирою молитесь, ударьте в струны ее величавыми акордами, воспойте славу творца, милосердие Спасителя...» [14, 19].

Центральною інтегруючою складовою процесу національного відродження стала Шевченкова ідея України, – найголовніший смисл його поезії, святість,

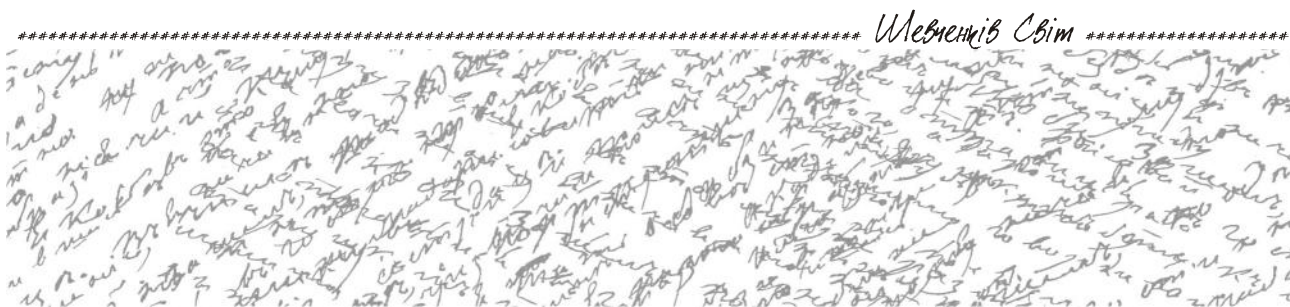
що мотивує поета-пророка до творчої самопожертви, – прагнення Словом просвітити народ, активізувати його історичну пам'ять, гідність і потребу волі. Якщо уважно вчитатись у ключові параграфи «Книг буття», де йдеться про історичний шлях України як шлях боротьби і страждань, відчуємо відгомін Шевченкового етично-екзистенційного переживання української долі. З глибоко мотивованим трагічним пафосом пророцтва поет підносив Україну до сфери найголовніших духовно-моральних вартостей, з гіркотою докоряючи тим, хто вже звик ходити «в ярмі» («Раби, подножки, грязь Москви. / Варшавське сміття...») і не бажав усвідомити свою національну гідність («І ми не ми, і я не я...»; «Добре, брате / Що ж ти таке?» / «Нехай скаже / Німець...» [10, 350]. Натхненним Словом правди в тому її євангельському сенсі, яка визволяє й дає надію, поет показав своєму народові сумні картини української руїни, зради й самоприниження перед ворогами («До Основ'яненка», «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», «Холодний Яр», «Великий льох», «І мертвим, і живим...»). Акцентовані в них моральні вади і фатальні історичні помилки українських провідників минулого долучали Шевченкового читача до національно-екзистенційних переживань потужної катарсисної дії, і, отже, й художньо запрограмованого впливу на українську самосвідомість (Див.: «І мертвим, і живим»: рр. 141–193). Найвищою напруги і трагедійності переживання долі України сягають завершальні акорди поетового монологу від 230 рядка: «Я ридаю, як згадаю / Діла незабуті / Дідів наших. Тяжкі діла!» [10, 353], з повторним нагадуванням прочитати правдиву «мученицьку» історію України («...щоб розкрились / Високі могили / Перед вашими очима, / Щоб ви розпитали / Мучеників, кого, коли, / За що розпинали!» [10, 353] (виділення наше – В. М.). Гадаємо, що такі вулканні виверження національного болю, що поетично моделювали образ української долі, позначилися на логіці страдницької долі України у «Книгах буття». Окраденою і приниженою ворогами-сусідами бачить Шевченко її ще в поемах «Тарасова ніч», «Іван Підкова», в посланні «До Основ'яненка»: («Обідрана, сиротою / Понад Дніпром плаче; / Тяжко-важко сиротині, / А ніхто не бачить... / Тільки ворог, що сміється...» [10, 120];

Таку логіку образу України, як тяжкого шляху боротьби за волю, бачимо в історіософській медитації «Чигрине, Чигрине» – творі особливого значення, яким Шевченко відкривав рукописну збірку «Три літа». В ньому органічно поєднано три головні мотиви – мотив трагічної долі народу, що тяжко переживає свої поразки («Чигрине, Чигрине, < ... > Розсипаються могили, / Високі могили – / Твоя слава... і про тебе, / Старче малосилий, / Ніхто й слова не промовить...» [10, 254], мотив тривалої і безуспішної боротьби («За що ж боролись ми? <...> Що ж на ниві уродилось?! / Уродила рута... рута... / Волі нашої отрута» [10, 254], мотив жадання «Святої правди на землі» і надії, що дорога поразок і боротьби таки не буде марною («...встане / Правда на сім світі» [10, 256]. Схожа модель історичного шляху України, в якій поєднано ті ж мотиви – гірких поразок, тривалої боротьба за волю, віри у відродження – виразно простежується у «Книгах буття». Мотив розпинання України від 87 параграфа, у наступних – 93, 94, 95, 96 – акцентовано як шлях тяжкої та безуспішної боротьби: [93.] «І билась Україна літ п'ятдесят, а єсть се святішая і славнішая борба за свободу, яка коли-небудь була на світі, а розділ України єсть саме негодне діло, яке колись було на світі. [94.] І вибилась із сил Україна, і вигнали ляхи козацтво з правої

сторони Дніпра, і положили Укра[їну] [в] тугу, і запанували над бідним остатком вольного народу» [8, 257]. Цитований фрагмент дуже показовий для логіки історіософської моделі України в «Книгах буття». Вважаємо, що мотив довготривалої української боротьби за свободу є чи не найважливішим у праці Костомарова. Акцент на ній важливий був авторові, щоб його твір зазвучав із Шевченковою емоційною силою, як потужна моральна спонука до поновлення змагань за волю, хай вже не збройно, але як обов'язкова мета.

Характерне для історіософської моделі України поєднання мотивів трагічного переживання національних поразок (поданих поетом і як уроки історичної правди: «...щоб розкрились / Високі могили / Перед вашими очима...» (10, 353) і мотивів віри («...усміхнеться, / Заплакана мати. < ... > І діточок поцілує / Вольними устами. / І забудеться срамотня / Давня година, / І оживе добра слава, / Слава України...» [10, 353–354], з такою ж пророчою пристрасстю звучать і в містерії «Великий льох». В епілозі цього твору («Стоїть в селі Суботові / На горі високій / Домовина України, / Широка, глибока. / Ото церков Богданова. / Там-то він молився, / Щоб москаль добром і лихом / З козаком ділився. / Мир душі твоєї, Богдане! / Не так воно стало; / Москалики що заздріли, / То все очухрало <...> Байструки Єкатерины / Сараною сіли» [10, 327–328], як і в «Книгах буття», в параграфах 88, 89, 90, 91, 92, 95–96, відтворено марні Богданові сподівання на союз із Московщиною і тяжкі його наслідки. Підтвердження такої ж логіки і схожої семантичної структури – мотив віри-переконання в завершальних фрагментах цих творів. Містерію завершено словами: «Церков-домовина / Розвалиться ... і з під неї / Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!..» (10, 328). У «Книгах буття» ці мотиви розгортаються з такою ж напругою динамічних художньо-семантичних протиставлень: від почуття безпорадності – [94.] «І вибилась із сил Україна...»), до непохитної протягом століть віри-сподівання на Бога (підкреслюється пріоритет Бога як в українців так і в слов'ян) – [97.] «І так пропала Україна, але так здається», [98.] Вона не пропала, бо вона не знала ні царя ні пана, а хоч був цар, єсть так чужий... а справжній українець, не любить ні царя, ні пана і знає одного бога. Так і перше було, так і тепер. [99.] І Слов'янщина хоч і терпіла і терпить неволю от царя і панства, однак ні цар і пани у них не слов'янські, а німецькі, або татарські, бо од чужих забігли, щоб розводити панство, а правдиві слов'яни не жаліють ні царя, ні пана, признають одного бога. Тим не пропали слов'яни, не пропала і Україна. [100.] «Лежить у могилі Україна, та не мертва, бо уже прих[одить] голос і пробудить». Наступні 101–106 параграфи відтворюють зусилля України для визволення Польщі («...і одізвався крик її в Польщі, і зібрались поляки на сейм 3 мая, і постановили, щоб усі в Речі Посполитій були рівні і вільні <...> Але сусіди не допустили до того Польщу і розірвали її як і Україну») і Московщини («А в другий раз вона прокинулася і крикнула, а одізвавалось в глибині, в Петербурзі 14 декабря 1825 года <...> Але деспот не допустив до того ... одних потягли на шибеницю...»). Вивершує християнську месіаністичну логіку образуючої концепції України мотив відродження-воскресіння (останні 108–109 параграфи): «І в трет[ій] раз во[на] скоро прокинеться і крикне на всю широку Слов'янщ[ину], і почують крик її. [109.] І встане Україна, і буде непідлеглою Річ[чю] Посполитою в союзі слов'янським. І тоді звершиться та й писаніє: «Камень его же не брего[ша]

зихдуш[іі]) то і бисть во главу угла» [10, 258]. Фрагмент цього євангельського тексту, що так урочисто-пророчо увінчує художньо-філософську будову «Книг буття», ймовірно, Костомаров, як давно помічено, взяв з епіграфу Шевченкової поеми «Єретик», де він підкреслював символічний смисл боротьби і духовного подвигу Івана Гуса, борця за відновлення істинних принципів християнства.

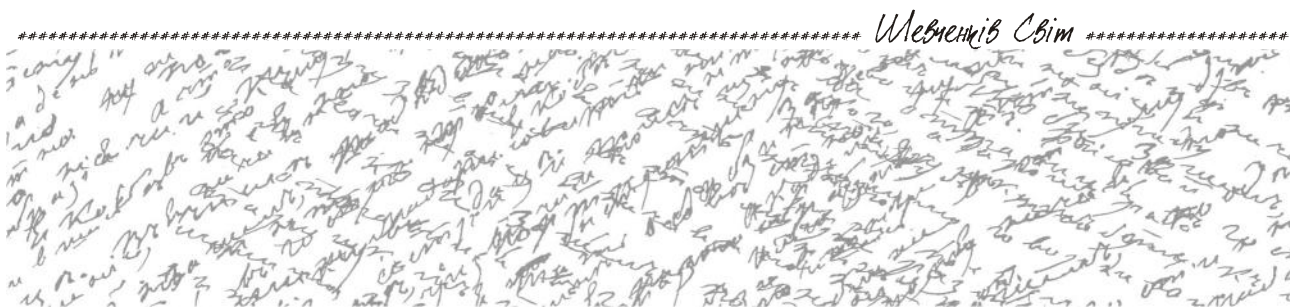
В контексті висновків про вплив поезії Шевченка, зокрема, містерії «Великий льох», на «Книги буття» Костомарова (про це писали й інші дослідники) не можемо залишити поза увагою згадану статтю Д. Чижевського «Міцкевич і українська література». Вказуючи на зв'язок задуму Костомарова з працею польського мислителя і простежуючи паралелі між ними, Чижевський пояснює їх не тільки безпосереднім запозиченням від Міцкевича, а й літературними впливами, не безпосередніми, а трансформованими українською романтичною поезією: «Костомаров безперечно запозичив у Міцкевича картину воскресіння (zmartwychwstania) народу, який утратив свою політичну незалежність. Однак цей образ «України, що лежить в могилі», подибується вже серед харківських романтиків, насамперед у самого Костомарова (у харківський період його життя). Зустрічається він і в Метлинського, котрий, щоправда, не вельми вірив у можливість «воскресіння». < ... > Судячи з того, що вже в харківських романтиків знаходимо концептуальні метафори нації, «що лежить у могилі», та її воскресіння, Міцкевичеві «Книги» правдоподібно стали відомі всьому Харківському гурткові романтиків невдовзі після виходу в світ (1832)» [15, 149–150]. Впливи ж польського поета на Шевченка дослідник вважає «обмеженими», іноді «сумнівними». Все ж «містерію» «Великий льох» називає єдиним з творів Шевченка, «у якому вплив Міцкевича поза сумнівом» [15, 152]: «Важко сказати, чи цей вплив – від прямого знайомства з «Книгами», а чи прийшов через посередництво Костомарових «Книг битія» та деяких віршів харківських романтиків» [15, 152]. Мусимо погодитися лише з думкою про вплив на «Великий льох» «Книг буття» Костомарова, бо їх написано за рік після Шевченкової містерії. Загалом же таке бачення Д. Чижевським процесу засвоєння згаданого мотиву в українській літературі дає підстави подивитися на зв'язок «Книг буття українського народу» із «Книгами» Міцкевича дещо інакше. Оскільки, потрапивши на український ґрунт, цей мотив (метафора відродження з могили) поступово трансформували жанрово-стильові й образно-символічної тенденції розвитку української літератури, то про безпосередній його вплив на ідею відродження України у «Книгах буття українського народу» можна говорити з урахуванням цих набутих національних смислів.

Ми бачимо дещо іншу лінію руху-саморозвитку цього образу, як у Шевченка, так і в «Книгах буття», що зазнали впливу поетових ідей і пророчого пафосу. На нашу думку, ідея відродження – воскресіння України з могили в містерії «Великий льох» є вершинною точкою розвитку теми/ідеї України, найорганічнішої і центральної в його творчості. Похідним від цієї центральної теми, й майже аналогічним за своїм історіософським смислом, є і мотив надії на відродження України, також наскрізний, від «Кобзаря» 1840. Ці мотиви органічно впливають з природи творчого покликання Шевченка. Вже в посланні «До Основ'яненка» ми маємо образну логіку, що пізніше розгорнеться в «Чигрині, Чигрині» і в поемі «Великий льох». Мотиви безнадії та оплакування гіркої долі України ор-

ганічно трансформуються в мотиви заперечення її поразки-смерті, у мотив віри в невичерпність духовних сил народу («Смійся, лютий враже! / Та не дуже, бо все гине – / Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда / І чиї ми діти. / Наша дума, наша пісня / Не вмре, не загине...» [10, 120]). Органічно українським, шевченківським є і образ-мотив могили, де зберігаються недосяжні чужинцям духовні скарби – давня козацька слава і воля, яка колись оживе й відродить Україну. Така поетична логіка образу могили присутня в поемі «Іван Підкова» (1839), в медитації «Розрита могила» (1843), в поемі «Великий льох». Глибоко вкорінені у контекст всієї його творчості, наснаженої пафосом боротьби і волі, ці Шевченкові образи мали таку потужну сугестивну силу, що діяли на психоемоційну сферу, позначалися на творчості митців Шевченкового оточення та його пізніших послідовників. Ще раз підкреслюємо: ідея відродження України в метафорі «Церков-домовина / Розвалиться... і з-під неї / Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!..» [10, 328] невіддільна від ідеї правди, – його основної творчої мети – піднесення-ширення Слова правди в його християнському євангельському сенсі. Бо ідея правди проходить через найважливіші твори «Трьох літ» і набуває ваги релігійно-філософської універсальної формули визволення і своєї нації, і людини як суспільно-історичного феномена. І хоч, як узагальнює С. Козак, «Правда як чинник суспільного прогресу – це ключовий елемент романтичного світогляду» [4, 89], в українського поета ідея правди чи правди-волі, звучить з особливим пафосом пророцтва, глибоко, потужно. Тому й метафора воскресіння з могили у Шевченка також набуває певного месіаністичного смислу, смислу провіщання християнського оновлення, бо відроджена-воскресла Україна «Світ правди засвітить». Йдеться про правду євангельську, пізнання якої «вільними зробить»: «І помоляться на волі / Невольничі діти!..».

Шевченкова метафора, є типологічно близькою за змістом до Міцкевичевої, не є запозиченням, а хіба лише її віддаленим асоціативним відгомном, органічною адаптацією до патріотичних аспірацій українських поетів-романтиків. Йдеться, на нашу думку, про цілком оригінально витворену художню структуру, дуже стійку, повторювану в контексті історіософських поем Шевченка, що своїм націєтворчим смислом позначилась і на логіці образу України у «Книгах буття українського народу». Можна ставити під сумнів месіаністичну складову фінальних рядків епілогу «Великого льоху». Все ж визначальна тенденція Шевченкової визвольної концепції, що патріотично підносила Україну до сфери ідеального буття, сфери святості, передбачала також і її (України) активну турботу про загальнослов'янське добро, мир і злагоду («Гайдамаки»), активну історичну дію в напрямку порозуміння з близьким сусідами, поляками й москалями, навіть у формі гострої критики їх великодержавного експансіонізму («Мир душі твоїй, Богдане! / Не так воно стало; / Москалики що задріли, / То все очухрали...» [10, 327]). Цю Шевченком поетично змодельовану активну місійність України, що своїми чистими намірами пропонувала народам-сусідам християнський мир і «братолюбіє», Костомаров трансформував у формах історіософського трактату «Книги буття українського народу», надавши визвольно-патріотичній українській ідеї більш вираженого месіанського змісту. Тому висловлений у 1960-х сумнів В. Міяковського щодо

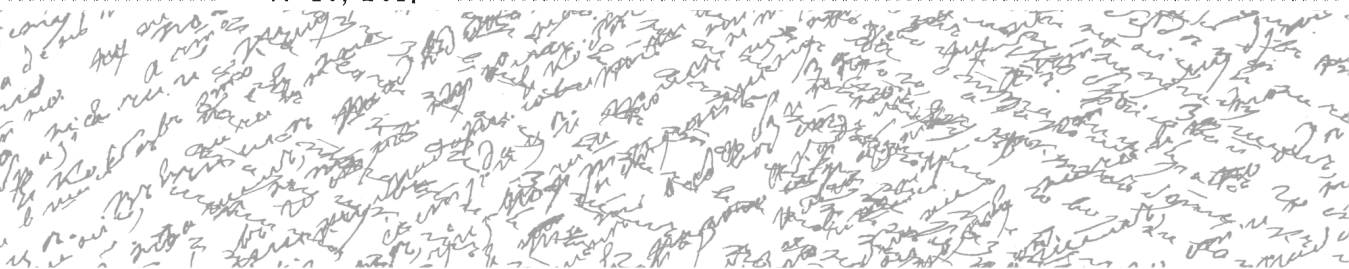

органічності українського месіанізму у праці Костомарова («Можна сумніватися в тому, що месіанізм був справді характерною рисою у світогляді Костомарова. Автор схильний думати, що тут ідеться про літературне запозичення, наслідування «Книг народу польського» Міцкевича...» [16, 81]), переконливо спростовує праця С. Козака, який упевнено і обґрунтовано називає братчиків «київськими романтичними месіаністами», а про «Книги буття українського народу» пише як про «класичний витвір романтичного месіанізму, у якому релігійна усвідомленість спряжена з політичною, а червоною ниткою твору є філософська думка, що поєднувала християнство з ідеєю свободи» [4, 177].

Висновки. За глибиною поетичного контексту, художньою сугестивною силою впливу й емоційним резонансом проаналізовані тут образи і профетичні мотиви Шевченкових творів, що моделюють поетову логіку віри у відродження України, далеко перевищують значення Міцкевичевої метафори воскресіння Польщі для формування патріотичної месіанської логіки ідеї відродження України у «Книгах буття українського народу». Цим, звісно, не заперечуємо значення праці Міцкевича як певної спонуки й жанрового зразка. Як впливає з наших спостережень за християнською логікою історіософської моделі української боротьби за свободу, що представлена у поезії Шевченка, є всі підстави говорити про органічність ідеї України у «Книгах буття українського народу», її спорідненість із внутрішньою логікою Шевченкового образу-концепту України. Навіть зважаючи на висловлену в низці досліджень думку, що літературну форму і, зокрема, месіанську ідею народу Костомаров обрав під впливом Міцкевича (причина такого вибору, – на нашу думку, – не наслідування, а, скоріше, спонукана до непрямой ідеологічної дискусії, пропонування іншого способу розв'язання актуальних проблем), очевидним є те, що цього впливу було б недостатньо, якби для їхніх патріотичних ідей не було в Україні відповідного ґрунту, відповідної духовної ситуації. Без Шевченкової глибокої стурбованості українською долею, піднесення України до сфери святості, (такі святі почуття до України тоді у своїх творах і листах до братчиків висловлювали П. Куліш і В. Білозерський), без патріотичних задумів, що ними тоді загорілися молоді українські інтелектуали, будь-яке запозичення було б штучним, необґрунтованим і непереконливим.

Список використаної літератури

1. Возняк М. Кирило-Методіївське братство. / М. Возняк – Л.: Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1921. – 240 с.
2. Марковський М. Шевченко і Кирило-Методіївське братство. / М. Марковський // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – 1924. – Кн. 4.
3. Міяковський В. Шевченко і Костомаров. / В. Міяковський // Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів ВУАН). – Частина 2. – Хроніка 2000. – Автори проекту А. В. Толстоухов, Л. В. Губерський. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2011. – 447 с.
4. Козак С. Українська змова і месіанізм. Кирило-Методіївське братство. Переклад і редакція Миколи Лесюка. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 253 с.
5. Зайцев П. «Книги битія», як документ і твір. / П. Зайцев // Наше минуле. – 1918. – № 1.
6. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.

7. Костомаров Н. И. Автобиография. / Н. И. Костомаров // Автобиография. Бунт Стеньки Разина. / АН Украины. Археогр.комиссия. Институт истории Украины. Отвеств. ред., П. С. Сохань, К.: Наук. думка, 1992. – 512 с.

8. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / АН УРСР. Археогр. комісія, Ін-т історії; Центр. держ. іст. архів; редкол.: П. С. Сохань (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. Т. 1. Упоряд. І. І. Глизь (головний упорядник), М. І. Бутич, О. О. Франко. Наук. ред. Г. І. Марахов, В. Г. Сарбей. – К., 1990. – 543 с.

9. Куліш П. Історичне оповідання. / П. Куліш // Куліш П. Твори: В 2 т. – 2-ге видання.– К.: Наук. думка, 1998. – (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.), Т. 1. Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / Вст. стаття, упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка; Ред. тому М. Д. Бернштейн, – 752 с.

10. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Г. Шевченко; Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Наук. думка, 2001 – 2014. Т. 1. Поезія 1837–1847. – К., 2001. – 782 с.

11. Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К.: Дніпро, 1982. – 547 с.

12. Автобиография Николая Ивановича Костомарова. / Н. И. Костомаров // Русская мысль. 1885. – Кн. V.

13. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. Том I, 1841–1850 / П. Куліш, – Упоряд., коментарі О. Федорук. Відп. ред. С. Захаркін. К.: Критика. 2005. – 648 с.

14. Листи до Тараса Шевченка / упоряд. та комент.: В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка (та ін). – К.: Наук. думка, 1993. – 384 с..

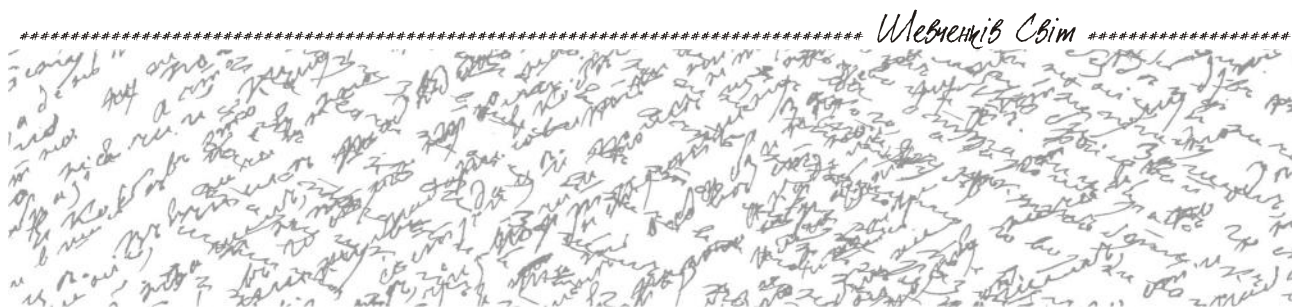
15. Чижевський Д. Міцкевич і українська література. / Д. Чижевський // Чижевський Д. Філософські твори: У 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 2. Між інтелектом і культурою: дослідження з історії української філософії, – 264 с.

Summary. Taras Shevchenko's idea of Ukraine and a Messianic logic of Mykola Kostomarov's «Books of Genesis of the Ukrainian people».

The article focuses on Books of Genesis of the Ukrainian People, the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius main document, reflecting the Ukrainian spiritual climate in the middle of 1840s, the quintessence of the Ukrainian thought, inspired by the vision of the national revival.

We consider the influence of Adam Mickiewicz's Books of the Polish People / Books of the Polish Nation and the Polish Pilgrimage, mentioned and stressed in numerous researches, on Mykola Kostomarov during his work on Books of Genesis of the Ukrainian People (though the originality of his views on certain events in the history of human civilization, the past of Ukraine, the prospects for its revival and special role in the Slavic world were not denied) to be very exaggerated, devaluing it as a work of Ukrainian intellectual elite. The similarity of genre forms of these works is caused by their common theme (the object for consideration). It gave Kostomarov the possibility of indirect discussion with the Polish thinker both as for certain historical events and personalities and with respect to the nodal idea – the Messianic role of the Polish people in the Christian world. Because Kostomarov saw the Ukrainian people due to their Christian virtues and moral grounds as a peacemaker and bearer of the ideas of brotherly love, truth and freedom, within the Slavic world.

Books of Genesis of the Ukrainian People is known to be nearly the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius latest document finished by the end of 1846. The discussions in the narrow circle (Hulak, Bilozersky, Shevchenko), their letters (those by Kulish to Kostomarov in particular) effected this work. The main

prerequisite for its occurrence was the atmosphere of spiritual revival, which began with the publication of «Kobzar». Books of Genesis is also a response to the spread of Slavic ideas in Ukraine that acquired the meaning of the national revival. Sreznevsky, Bodiansky, Kulish, Kostomarov, Bilizersky, Hulak, etc. were deeply interested in Slavic matters at that time. Shevchenko's "Jeretyk", "Epistle to My Dead, Living, and Yet-to-be-born-Fellow countrymen" played an important part as the Ukrainian message for their ukrainocentrism and criticism.

An important component of the socio-historical and political vision of the brethren had their understanding of Christ's words of truth and freedom as an effective factor in the progress of human civilization (Shevchenko, Kostomarov, Bilozersky). They regarded Christianity as the only way to solve social problems. In their epistol discussions with Kostomarov (letter from 27.06. 1846), Kulish insisted on the primacy of the national idea over the Christian ones. And perhaps the main motivation to write a propaganda piece combining the Christian and the national idea, giving the Ukrainian language the prophetic style of the Bible, had their communication with Taras Shevchenko, with the bold words of the truth in his poetry. The image of Ukraine, enslaved but not defeated, because she fought and believed that «the truth will gain the power in the world» ("Chigrina, Chigrina») may have defined the logic of the Messianic idea of Ukraine's «Books of Genesis of the Ukrainian people» by Mykola Kostomarov.

Key words: The Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, Kostomarov's Books of Genesis of the Ukrainian People, Mickiewicz's Books of the Polish Nation and the Polish Pilgrimage, the literary influence, indirect discussion, the ukraine literary revival, spiritual climate, the atmosphere of spiritual revival, work of ukraine intellectual elite, Slavdom, Slavik idea, christianiti, the image of Ukraine, messianic idea,

